

บทวิจารณ์หนังสือ : BOOK REVIEW

เรื่อง “ภาวนาที่ปณี”

ผู้เขียน : พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.9)

ปีที่พิมพ์ : 2544

สำนักพิมพ์ : มูลนิธิธรรมกาย

จำนวนหน้า : 242 หน้า

ISBN 974-689-119-7

พระมหาหยศธิดศักดิ์ เทชปญโญ และ สมเดช นามเกต

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

Phramahayoddhisak Techapanyo and Somdet Namket

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nongkhai Campus, Thailand

Corresponding Author, Email : arithat.loes@mcu.ac.th

บทนำ

หนังสือ “ภาวนาที่ปณี” นี้ เป็นหนังสือที่กล่าวถึงการปฏิบัติภาวนาในพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้เขียนได้เขียนถึงการบำเพ็ญภาวนาอันปรากฏมีในพระบรมพุทธานุชาต มีเนื้อหาหลักสองประเภทคือ สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา เริ่มตั้งแต่ความเข้าใจเรื่องปฏิบัติภาวนา ประเภทของการภาวนาอารมณ์ของการภาวนา องค์ธรรมที่ประกอบกับการภาวนา และแสดงถึงผลหรืออานิสงส์ของการภาวนาร่วมยกยาดกประกอบในแต่ละเรื่อง โดยได้เขียนถึงข้อแตกต่างของสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา วัตถุประสงค์ของการภาวนาเรื่องนี้ก็เพื่อให้ความกระจ่างเรื่องวิปัสสนากรรมฐาน โดยได้อธิบายถึงหัวข้อธรรมในภาวนาที่ยังไม่กระจ่างชัดให้กระจ่างยิ่งขึ้น โดยรวบรวมด้วยกถาที่ปรากฏอยู่ในอนาคตสถานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และคัมภีร์รุ่นหลังๆ ซึ่งจารึกไว้เป็นภาษามคธแล้วนำมาเรียงร้อยเสียใหม่ เป็นภาษาไทยที่เข้าใจง่ายชัดเจนเป็นเรื่องราวๆ ไป อันเป็นความสะดวกแก่การค้นคว้าหาความรู้เฉพาะเรื่องนั้นๆ ดุจดังเป็นวิทยาทานทางธรรม นำให้หัวข้อธรรมนั้นๆ ชัดเจนยิ่งขึ้น อุปมาเหมือนแว่นขยายที่ทำให้พระพุทธพจน์ชัดเจนขึ้น อุปมาเหมือนบันไดที่

* วันที่รับบทความ: 23 มกราคม 2565; วันแก้ไขบทความ 4 มีนาคม 2565; วันตอบรับบทความ: 7 มีนาคม 2565

Received: January 23, 2022; Revised: March 4, 2022; Accepted: March 7, 2022

ทอดให้ไต่ขึ้นไปหาชุมทรัพย์ที่ถูกต้องคือพระพุทธรูป และอุปมาเหมือนเครื่องช่วยหายใจที่ช่วยให้ดำดิ่งลึกลงไปถึงอรรถแห่งพระพุทธรูปที่ลึกซึ่งคัมภีรภาพได้ โดยได้มุ่งเน้นในเรื่องวิปัสสนาภาวนา ซึ่งเป็นเรื่องที่เราท่านผู้เป็นพุทธศาสนิกชนควรจรรีบทราบเอาไว้เป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้ก็เพราะว่าวิปัสสนาภาวนานั้นเป็นภาวนากรรมอันประเสริฐ เป็นภาวนากรรมพิเศษ เป็นภาวนากรรมสูงสุด ที่มีปรากฏอยู่แต่เฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ในศาสนาอื่นไม่มี การที่พระบรมพุทธศาสนาจักเป็นศาสนาที่มีอานุภาพพิเศษทรงไว้ซึ่งความประเสริฐยิ่งกว่าศาสนาอื่นใดในโลกทั้งหมด ก็เพราะมีวิปัสสนาภาวนานี้แหละเป็นแก่นแท้คือเป็นหลักใหญ่ ผู้ที่เข้าถึงวิปัสสนาภาวนาแล้ว ย่อมเข้าถึงแก่นแห่งธรรม มีความรู้ซึ่งถึงคำสอนแห่งพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

หนังสือ “ภาวนาที่ปณี” นี้ มีด้านเนื้อหาสาระสำคัญของหนังสือที่สำคัญมีอยู่ 2 ส่วนใหญ่ คือ บทภาวนา ภาคที่ 1 ว่าด้วยเรื่องสมถภาวนา และ ภาคที่ 2 ว่าด้วยเรื่องวิปัสสนาภาวนา ความยาวของหนังสือมีทั้งหมด 242 หน้า มี 6 บท พิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2507 เลขเรียกหนังสือ ISBN 974-689-119-7

สำหรับเนื้อหาที่มีความสอดคล้องกับหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรายวิชาปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ดังนั้น ผู้วิจารณ์จึงมีความประสงค์ที่จะเลือกวิจารณ์หนังสือเรื่องนี้ เพื่อศึกษาถึงรายละเอียดของหนังสือเรื่อง “ภาวนาที่ปณี” อันเป็นผลงานทรงคุณค่าของพระพุทธศาสนา ทั้งด้านคำสอน และเนื้อหาสาระ และเพื่อวิจารณ์เนื้อหาสาระของหนังสือเรื่อง “ภาวนาที่ปณี” นี้ เพื่อทำการวิจารณ์ให้เห็นถึงคุณค่าของหนังสือเรื่องในด้านต่างๆ ทั้งด้านโครงสร้างและการอธิบายเนื้อหาสาระเป็นต้น

โครงสร้างหนังสือ

รายละเอียดโครงสร้างของหนังสือ “ภาวนาที่ปณี” มีทั้งหมด 6 บทคือ 1) บทปณามพจน์ 2) บทอารัมภกถา 3) บทภาวนา ภาคที่ 1 สมถภาวนา 4) บทภาวนา ภาคที่ 2 วิปัสสนาภาวนา 5) บทอวสานกถา 6) บทปัจฉิมพจน์ รายละเอียดสาระสำคัญในหนังสือเล่มนี้ประกอบด้วยเนื้อหาประเด็นในแต่ละบทดังนี้

๑) บทปณามพจน์

ผู้เขียนได้กล่าวถึง การถวายนมัสการพระพุทธเจ้า พระอริยสงฆ์และครูบาอาจารย์ทั้งหลาย และกล่าวรจนากถาชื่อว่า ภาวนาที่ปณี เพื่อชี้แจงเรื่องการบำเพ็ญภาวนาในพระพุทธศาสนา ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ขอให้ผู้ใดในภาวนากรรมทั้งหลาย จงตั้งใจฟังกถานี้

2) บทอารัมภกถา

กล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้ ตั้งจิตอธิฐาน ได้รับพยากรณ์และช่วงที่เป็นพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมีในชาติต่างๆ จนถึงชาติสุดท้าย กล่าวถึงเหตุพุทธโคฉลาห การบำเพ็ญของพระทศพล และกล่าวถึงประเภทของภาวนาว่า ภาวนามี 2 ประเภท คือ สมถภาวนา และ วิปัสสนาภาวนา

3) บทภาวนา ภาคที่ 1 สมถภาวนา

ผู้เขียนเริ่มต้นด้วยพระภาชิตว่า กิเลส สมมติ กมโถ ธรรมใดมีอำนาจทำให้กิเลส มีกามฉันทนิเวศเป็นต้น สงบลงได้ ธรรมนั้น ชื่อว่า สมถะ อารมณ์ของสมถภาวนาอารมณ์ คือ อุปกรรมในการบำเพ็ญสมถภาวนา มี 40 อย่าง คือ กสิณ 10, อสุภ 10, อนุสติ 10, อัปปมัญญา 4, อาหारेปภิกุลสัณญา 1, จตุธาตวัตถาน 1, อรูปฌาน 4 ผลแห่งสมถภาวนา คือ ฌาน อภิญญามี 2 ประเภท ได้แก่ 1) โลเกียภิญญา 2) โลกุตระภิญญา ผู้ที่บำเพ็ญแต่สมถภาวนาล้วนๆ จะได้เพียงแคโลเกียภิญญาเท่านั้น โลกุตระภิญญาจะเกิดได้ด้วยวิปัสสนาภาวนา

ข้อคิดเรื่องอภิญญา ผลที่สุดของสมถภาวนาในชาตินี้คือ ฌาน ผลที่สุดของสมถภาวนาในชาติถัดไปคือ พรหมโลก จะบังเกิดในพรหมโลกชั้นใดขึ้นกับระดับของฌานที่ได้บรรลุ

4) บทภาวนาภาคที่ 2 วิปัสสนาภาวนา

ภาวนาภาคที่ 2 วิปัสสนาภาวนา รายละเอียดเนื้อหาตอนนี้วิปัสสนาเป็นภาวนากรรมประเภทสูงสุดวิเศษสุด ซึ่งมีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ความหมายของวิปัสสนา ธรรมชาติใด ย่อมเห็นแจ้งในชั้น 5 หรือ รูปนาม โดยประการต่างๆคือ โดยอาการที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ธรรมชาตินั้น เรียกชื่อว่าวิปัสสนา ปัญญาที่สามารถรู้เห็นรูปนาม โดยอาการต่างๆ เป็นพิเศษ เรียกว่าวิปัสสนา จากคัมภีร์ปรมัตถทีปนีฎีกาอารมณวิปัสสนาภาวนา อารมณ์หรือเครื่องมือในการบำเพ็ญวิปัสสนาภาวนามีเพียงอย่างเดียวคือ “ชั้น 5” ซึ่งได้แก่ 1. รูปชั้น 2. เวทนาชั้น 3. สัญญาชั้น 4. สังขารชั้น 5. วิญญาณชั้น คือรูป นาม

วิปัสสนาภาวนาเป็นการบำเพ็ญเพื่อให้กิเลสทั้งหลายสิ้นไป โดยใช้ชั้น 5 รูปนามเป็นอารมณ์ในการภาวนา เมื่อบำเพ็ญไปอย่างถูกต้อง สภาวะแห่งวิปัสสนาญาณจะเกิดขึ้นและก้าวหน้าขึ้นตามลำดับ มีอรหัตโลกุตระภูมิเป็นที่สุด ก็จะเป็นผู้สิ้นกิเลสพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารอีกต่อไป โลกุตระภูมิ ภูมิที่พ้นจากโลก มี 4 ลำดับดังนี้ 1. โสตาปन्नโลกุตระภูมิ 2. สกิทาคามีโลกุตระภูมิ 3. อนาคามีโลกุตระภูมิ 4. อรหัตโลกุตระภูมิ หลัก 3 ประการเพื่อการบรรลุโลกุตระธรรม พระโสดาปัตติมรรคญาณ และ พระสกิทาคามีมรรคญาณ บรรลุได้ด้วยอริศีล คือ ศีลชั้นยอดเยี่ยมสมบูรณ์ที่สุด พระอนาคามีมรรคญาณ บรรลุได้ด้วยอริจิต คือ จิตมีสมาธิชั้นยอดเยี่ยมสมบูรณ์ที่สุด พระอรหัตมรรคญาณบรรลุได้ด้วยอริปัญญา คือ ปัญญาเต็มเปี่ยมยอดเยี่ยมสมบูรณ์ที่สุด

5) อวสานกถา

กล่าวถึงสรุปผลของการบำเพ็ญสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ว่า สมถภาวนา บำเพ็ญเพื่อให้กิเลสต้นตอสงบระงับไปเปรียบเหมือนหินทับหญ้า วิปัสสนาภาวนา บำเพ็ญเพื่อให้กิเลสต้นตอหมดสิ้นไปเปรียบเหมือนการถอนรากถอนโคน วิปัสสนาภาวนาให้ผลประเสริฐกว่าสมถภาวนามากมาย ผลที่สุดคือตัดให้สิ้นซึ่งกองกิเลส

6) ปัจฉิมพจน์

กล่าวถึงประวัติของท่านผู้เขียน คือตั้งแต่ได้อุปสมบทศึกษาพระปริยัติธรรมจนจบเปรียญธรรม 9 ประโยค และได้เข้ากรรมฐานโดยมีพระวิปัสสนาจารย์ในครั้งแรก คือ พระอาจารย์เซ่ง อุตตรกุโธ ครั้งที่สองคือ พระอาจารย์ภักทันทะ อาสภเถระ ธัมมาจริยะ พระอาจารย์ภักทันทะได้ให้โอวาทว่า การทดแทนบุญคุณพระศาสนาสามารถทำได้หลายอย่าง การรจนาหนังสือหลักธรรมก็เป็นทางหนึ่ง ที่ได้ทดแทนคุณพระศาสนา และท่านพระอาจารย์ภักทันทะก็ได้อาราธนาให้ท่านรจนาหนังสืออีกสักเรื่อง ท่านจึงได้รจนาหนังสือเรื่อง ภาวนาที่ปณี จากนั้นท่านแต่งประพันธ์เป็นคำฉันท์ลักษณะภาษาบาลี

วิจารณ์หนังสือ

1) ด้านโครงสร้าง

ด้านโครงสร้างของหนังสือมีรายละเอียด ดังนี้

1) ด้านโครงสร้างของหนังสือ ผู้เขียนแบ่งออกเป็นทั้งหมด 6 บท คือ บทปณามพจน์ บทอารัมภกถา บทภาวนาภาคาที่ 1 สมถภาวนา บทภาวนาภาคาที่ 2 วิปัสสนาภาวนา บททวารานกถา บทปัจฉิมพจน์

2) สำหรับเนื้อหาที่เกี่ยวกับการภาวนา มี 2 คือบทภาวนาภาคาที่ 1 สมถภาวนา และบทภาวนาภาคาที่ 2 วิปัสสนาภาวนา ความยาวของหนังสือมีทั้งหมด 242 หน้า มีทั้งหมด 6 บท

ผู้วิจารณ์เห็นว่า การจัดโครงสร้างของเนื้อหาหนังสือมีความสมดุลและการจัดเรียงลำดับบทของ แต่ละบทมีความเป็นระเบียบง่ายต่อการอ่านและการค้นคว้า เรียกได้ว่างามทั้งเบื้องต้น งามทั้งท่ามกลาง งามทั้งเบื้องปลาย (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 19/1441/319)

การจัดรูปแบบของโครงสร้างของหนังสือนี้ ถือได้ว่าเป็นขั้นครู นับว่าเป็นต้นแบบของการจัดโครงสร้าง รูปแบบของหนังสือที่มีคุณภาพของหลักการประพันธ์หนังสือที่ตีรูปแบบโครงสร้างการแต่งหนังสือของผู้เขียน นั้น มีความสอดคล้องกับการจัดรูปแบบโครงสร้างการแต่งหนังสือในคัมภีร์วิสุทธิมรรคของท่านพระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งมีทั้งบทปณามคถา บทอารัมภกถา บทอธิบาย บทสรุป และบทนิคมคถา (สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), 2548 : 132)

ตรงนี้เป็นจุดเด่นของหนังสือภาวนาที่ปณีที่ผู้เขียนได้เติมอรรถรสแห่งหนังสือ ไม่เพียงเท่าให้เป็นหนังสือที่หน้าศึกษาเท่านั้นแต่เป็นอรรถรสที่ทรงคุณค่า

2)ด้านเนื้อหา

สำหรับการวิจารณ์ด้านเนื้อหานี้ ผู้วิจารณ์ นำเสนอบทวิจารณ์เฉพาะเนื้อหาหลักที่มีความเกี่ยวข้องกับการภาวนาเท่านั้น คือบทภาวนาภาคาที่ 1 สมถภาวนา บทภาวนาภาคาที่ 2 วิปัสสนาภาวนา ดังนี้

บทภาวนาภาคาที่ 1 สมถภาวนา ได้แก่ การอธิบายความหมายของสมถภาวนา อารมณ์ของสมถภาวนา ผลแห่งสมถภาวนา และการเปรียบเทียบระหว่างสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาว่า การทำให้กิเลส มี

กามฉันทนิเวศน์เป็นต้นสงบลงได้ ชื่อว่า สมณะ อารมณ์ของสมณภวานาในการบำเพ็ญสมณภวานา มี 40 อย่าง คือ กสิณ 10, อสุภ 10, อนุสติ 10, อัปปมัญญา 4, อาหारेปภิกุลสัณญญา 1, จตุธาตววัตถาน 1, อรูปฌาน 4 อธิบายถึงวิธีการปฏิบัติในอารมณ์นั้น ผลของการปฏิบัติสมณภวานาคือการได้ฌาน ได้แก่ ได้แก่ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน การอธิบายเนื้อหาในแต่ละประเด็นของผู้เขียนนั้นมีความละเอียด มีความชัดเจน ตรงประเด็นและได้ใจความสำคัญ เนื้อหาเกี่ยวกับการอธิบายความหมายและหลักของสมณภวานานั้น ผู้วิจารณ์เห็นว่ามีความสอดคล้องกับการอธิบายเกี่ยวกับกัมมัฏฐานคหณินเทส (สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), 2548 : 133) ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค **จุดเด่นของเนื้อหา** คือ ผู้เขียนได้จัดเรียงลำดับเนื้อหาอย่างชัดเจนและเป็นขั้นเป็นตอน ผู้เขียนได้อธิบายตามลำดับใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย ไม่สับสน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอธิบายถึง อารมณ์ที่ทำให้บรรลุฌานและไม่ได้ฌานว่า ผลแห่งสมณภวานา คือ ฌาน แต่อารมณ์สมณภวานาไม่ได้ให้ผลเป็นฌานทั้งหมด อารมณ์ที่ให้ฌานได้ ได้กล่าวเปรียบเหมือนเรือที่จอดนิ่งอยู่ได้ในกระแสน้ำที่เชี่ยวกราก ด้วยอำนาจถ่วงไม้ไผ่ที่ปักไว้ มี 30 ประการ คือ กสิณ 10, อสุภ 10, กายคตาสติ, อาณานาฬาสติ, อัปปมัญญา 4, อรูปฌาน 4 อารมณ์ที่ไม่ได้ให้ถึงฌาน ได้เปรียบเหมือนเรือที่ทอดสมอยู่กลางน้ำลึก มี 10 คือ อนุสติ 8 ที่เหลือได้แก่ พุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ เป็นต้น,อาหारेปภิกุลสัณญญา, จตุธาตววัตถาน อารมณ์ทั้ง 10 นี้ ให้เข้าถึงเพียง อุปจารภวานา ไม่ถึงอัปปนาภวานาคือ ฌานโดยผู้เขียนได้อธิบายเพิ่มเติมว่า การภาวนาพุทธานุสสติที่ไม่ได้ให้ถึงฌานนั้น เพราะพุทธานุสสติมีอานุภาพกว้าง เหมือนบุคคลผู้ลอยอยู่กลางทะเลไม่รู้ว่าจะไป ณ ที่ไหน ดังนั้นอารมณ์ของผู้เจริญพุทธานุสสติจึงถึงที่อุปจารภวานา ไม่บรรลุถึงอัปปนาภวานา จุดเล็กๆ นี้เองที่นักภาวนาหลายต่อหลายคนได้เกิดความเข้าใจผิดและสับสนว่าได้บรรลุฌานแล้ว ซึ่งมีความสอดคล้องกับการอธิบายหลักการเจริญสมถกัมมัฏฐาน ในหนังสือสมถกัมมัฏฐาน ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายว่า ก็อุปจารภวานานั้นได้ในกัมมัฏฐาน 10 ประการ คือ พุทธานุสสติธัมมานุสสติสังฆานุสสติสีลานุสสติจาคานุสสติเทวตานุสสติอุปमानุสสติมรณัสสติอาหारेปภิกุลสัณญญาจตุธาตววัตถานะเหล่านี้ย่อมให้ได้สำเร็จแต่เพียงอุปจารภวานาเท่านั้น ไม่ถึงอัปปนาภวานา เพราะเป็นกัมมัฏฐานสุขุมละเอียดยิ่งนักไม่ปรากฏชัดได้อันจิตและเจตสิกไม่แอบแนบติดสนิทตั้งอยู่ได้นาน จึงเป็นแต่อุปจารภวานาเท่านั้น ก็อัปปนาภวานานั้นได้ในกัมมัฏฐาน 30 คือ กสิณ 10 อสุภ 10 อาณานาฬาสติ 1 กายคตาสติ 1 พรหมวิหาร 4 อรูป 4 เหล่านี้ย่อมให้ได้สำเร็จตลอดถึงอัปปนาภวานา เพราะกัมมัฏฐานเหล่านี้เป็นอารมณ์หยาบปรากฏชัดอันจิตและเจตสิกแอบแนบติดสนิทตั้งอยู่ได้นาน จึงเป็นอัปปนาภวานาแต่รูปฌานและอรูปฌานนี้เป็นตัวอัปปนาภวานาอยู่แล้ว (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2530: 35) ดังที่กล่าวมานั้นว่าเป็นการอธิบายความและการเรียงลำดับความที่มีความละเอียดและสุขุมของผู้เขียน ซึ่งเปรียบเหมือนกับการเดินในมรรคหนทางที่มีทั้งทางเลียบละเอียด และทางที่เป็นหลุมเป็นบ่อ ผู้วิจารณ์เห็นว่าการอธิบายของผู้เขียนนั้น เปรียบเหมือนการชี้ช่องทางให้เห็นว่ามรรคหนทางเส้นนี้มีหลุมอยู่ มีบ่ออยู่ นักเดินทางด้านสมณภวานาควรที่เหลียวเส้นทางและควรศึกษาเส้นทางให้ดีๆ โดยเฉพาะเรื่องอารมณ์

ของฉนวน เพื่อไม่ให้ผู้เริ่มศึกษาตกอยู่ภายใต้ความเข้าใจผิดของตน และควรที่ศึกษาด้านสมถภาวนานี้ให้มากๆ เพราะเรื่องสมถภาวนานี้มีความละเอียดและซับซ้อนมาก

สิ่งที่ผู้เขียนต้องการนำเสนอในบทนี้ คือ การเจริญสมถภาวนานี้ให้ผลได้เพียงแค่วิถีญาณเท่านั้น ไม่บรรลุถึงโลกุตตรภูมิ คือ ผู้ปฏิบัติบำเพ็ญถ้ามีความประมาทในตนก็สามารถเสื่อมจากฉนวนเหล่านั้นได้ หรือเมื่อได้แล้วหากไม่มีสติก็สามารถเดินหลงทาง ซึ่งอาจนำตนไปสู่มัจจุณที่ผิดและอาจจะเกิดการสั่งสอนที่ผิด และเกิดแนวทางปฏิบัติที่น่าสับสนมาอย่างผิดๆ ก็ได้

บทภาวนาภาคที่ 2 วิปัสสนาภาวนา ผู้เขียนได้อธิบายถึงวิปัสสนาว่าเป็นภาวนากรรมประเภทสูงสุด วิเศษสุด ซึ่งมีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น อธิบายความหมายของวิภูษังสาร คือ การท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในโลกอย่างไม่มีที่สิ้นสุด วิภูษังสารมี 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ 1) เภฏฐังสาร 2) มัชฌิมังสาร 3) อุปปมังสาร ประเภทของกิเลสมี 10 ประการ คือ 1) ทิฐิกิเลส 2) วิจิกิจฉากิเลส 3) โลกิกิเลส 4) โทสกิเลส 5) โมหิกิเลส 6) มานกิเลส 7) ถีนากิเลส 8) อุทธัจจกิเลส 9) อหิริกิกิเลส 10) อนัตตปิกิเลส

ความหมายของวิปัสสนา คือ ธรรมชาติใด ย่อมเห็นแจ้งในขั้น 5 หรือ รูปนาม โดยประการต่างๆ คือ โดยอาการที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ธรรมชาตินั้น เรียกชื่อว่าวิปัสสนา ปัญญาที่สามารถรู้เห็นรูปนาม โดยอาการต่างๆ เป็นพิเศษ เรียกว่าวิปัสสนา อารมณวิปัสสนาภาวนา คือ อารมณ์หรือเครื่องมือในการบำเพ็ญวิปัสสนาภาวนามีเพียงอย่างเดียวคือ “ขั้น 5” ซึ่งได้แก่ 1. รูปขั้น 2. เวทนาขั้น 3. สัญญาขั้น 4. สังขารขั้น 5. วิญญาณขั้น คือรูป นามและอาณิสสของการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อให้บรรลุโลกุตตรภูมิ ภูมิที่พ้นจากโลก มี 4 ลำดับดังนี้ 1. โสตาปันนโลกุตตรภูมิ 2. สกิทาคามีโลกุตตรภูมิ 3. อนาคามีโลกุตตรภูมิ 4. อรหัตโลกุตตรภูมิ ผู้จารณเห็นว่า การอธิบายของผู้เขียนนั้นมีความสอดคล้องกับชั้นธนิเทศ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค (สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), 2548 : 731)

สำหรับจุดเด่นในบทนี้ คือ การอธิบายถึงสภาวะญาณ และ ผลแห่งการเจริญวิปัสสนาภาวนา ผู้เขียนได้อธิบายอย่างละเอียดอธิบายเป็นลำดับวรรคตอนทำให้ผู้อ่านเข้าใจง่าย และไม่สับสน ซึ่งผู้เขียนได้อธิบายสภาวะญาณและผลแห่งการเจริญวิปัสสนาภาวนา ดังนี้ สภาวะญาณ 16 ได้แก่ 1) นามรูปปริจเฉทญาณ 2) ปัจจยปริคคหญาณ 3) สัมมสนญาณ 4) อุทัพพญาณ 5) ภังคญาณ 6) ภยญาณ 7) อาทีนญาณ 8) นิพพิทาญาณ 9) มุญจิตุกัมมตาญาณ 10) ปฏิสังขญาณ 11) สภาวญาณสังขารูปเบกขาญาณ 12) อนุลอมญาณ 13) โคตรญาณ 14) มรรคญาณ 15) ผลญาณ 16) ปัจจเวกขณญาณ ผลแห่งพระปฐมมรรค คือ โสตาปันนโลกุตตรภูมิผลแห่งพระทุติยมรรค คือ สกิทาคามีโลกุตตรภูมิผลแห่งพระตติยมรรค อนาคามีโลกุตตรภูมิ ผลแห่งพระจตุตถมรรค อรหัตโลกุตตรภูมิ

การอธิบายในบทนี้ ทำให้เห็นว่าผู้เขียนมุ่งหมายของการปฏิบัติไปที่ผลของโลกุตตรภูมิ ซึ่งผู้เขียนพยายามที่จะเสนอให้ผู้อ่านบรรลุถึงอหัตตภูมิ โดยเน้นเป้าหมายอยู่ที่การเจริญปัญญา การพิจารณาไตรลักษณ์ และการพิจารณาการเกิดดับของรูปนาม ผู้เขียนเปรียบให้เห็นถึงส่วนประกอบต่างของต้นไม้ แต่สิ่งที่ผู้คนนำมารับประทานได้คือผลไม้ ซึ่งผลไม้ที่ผู้เขียนยกขึ้นมาให้เห็นนั้นก็คือนิพัสสนาภูมินั่นเอง

สิ่งที่ผู้เขียนต้องการนำเสนอในบทวิปัสสนาภาวนานี้ คือ การปฏิบัติภาวนาตามหลักของสติปัฏฐาน 4 หรือ การเจริญภาวนาแบบ ยุบหนอ พองหนอ

3) ด้านสำนวน

จุดเด่นของหนังสือ ภาวนาที่ปณี นี้ ด้านวรรณศิลป์ประกอบไปด้วยความไพเราะของบทประพันธ์ โดยผู้เขียนได้เรียบเรียงเนื้อหาไปตามขั้นตอน ซึ่งอ่านแล้วมีความเข้าใจง่ายไม่เกิดความสับสนในเนื้อหาและการแบ่งวรรคตอน ด้านอารมณ์และจิตนาการผู้เขียนได้เขียนโน้มน้าวให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ในการที่จะปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานและทำให้ผู้อ่านได้เกิดความศรัทธาถึงความมหัศจรรย์เกี่ยวกับการปฏิบัติภาวนาในพระบรมพุทธานุภาพ ได้ทราบถึงมรรค ผล นิพพานในพระบรมพุทธานุภาพอันประกอบไปด้วยโลกุตตรภูมิ คือ โสตาปัน โลกุตตรภูมิ สกาคามิโลกุตตรภูมิ อนาคามิโลกุตตรภูมิ อหัตตโลกุตตรภูมิ

วิธีการแต่ง ผู้เขียนได้จัดเรียงลำดับการแต่งแบ่งออกเป็นทั้งหมด 6 บท ดังนี้คือ 1) บทปณามพจน์ 2) บทอารัมภกถา 3) บทภาวนาภาคที่ 1 สมถภาวนา 4) บทภาวนาภาคที่ 2 วิปัสสนาภาวนา 5) บทอวสานกถา และ 6) บทปัจฉิมพจน์ สำหรับส่วนเนื้อหาที่เกี่ยวกับการภาวนามีเนื้อหาหลักประกอบด้วยกัน 2 บท คือ บทสมถภาวนาภาคที่ 1 สมถภาวนา และบทสมถภาวนาภาคที่ 2 วิปัสสนาภาวนา

ลักษณะการประพันธ์หนังสือ เป็นหนังสือวรรณกรรมประเภทร้อยแก้ว ลักษณะการเขียนเป็นการเขียนอธิบายแบบพรรณนาโวหารและเทศนาโวหาร มีการตั้งคำถามและเฉลยคำตอบในตัวเอง มีการยกประเด็นที่สำคัญและยกตัวอย่างชาดกประกอบ ส่วนบทที่มีความสำคัญเกี่ยวกับเนื้อหาสาระในหนังสือมี 2 บท คือ บทภาคสมถภาวนาและบทภาควิปัสสนาภาวนา

การเลือกใช้คำ ผู้เขียนได้เลือกใช้คำในการแต่งซึ่งประกอบด้วยคำศัพท์ที่เป็นภาษาบาลี และภาษาิตที่เป็นภาษาบาลี จากนั้นผู้เขียนได้อธิบายเนื้อความเหล่านั้นเป็นภาษาไทย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีความรู้และความชำนาญด้านภาษาและการเลือกใช้ภาษาเพื่อได้บรรลุผลในการแต่ง และทำให้ผู้อ่านได้เรียนรู้ภาษาบาลีไปด้วย เช่น คำว่า ฌานลาภบุคคล เป็นต้น

สำนวนการแต่ง เป็นลักษณะการใช้สำนวนในการแต่ง มีอยู่ 3 ลักษณะ คือ การเลือกใช้การเขียนแบบพรรณนาโวหาร แบบเทศนาโวหาร และแบบถามตอบ เช่น ผู้เขียนอธิบายว่า วิปัสสนาภาวนา ซึ่งเป็นเรื่องที่เราน่าสนใจเป็นพุทธศาสนิกชนควรจรรีบทราบเอาไว้อย่างยิ่ง ทั้งนี้ก็เพราะว่าวิปัสสนาภาวนานั้นเป็นภาวนากรรมอันประเสริฐ เป็นภาวนากรรมพิเศษ เป็นภาวนากรรมสูงสุด ที่มีปรากฏอยู่แต่เฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ในศาสนาอื่นไม่มี การที่พระบรมพุทธานุภาพจักเป็นศาสนาที่มีอนุภาพพิเศษทรงไว้ซึ่ง

ความประเสริฐยิ่งกว่าศาสนาอื่นใดในโลกทั้งหมด ก็เพราะมีวิปัสสนาภาวนานี้แหละเป็นแก่นแท้คือเป็นหลักใหญ่ ผู้ที่เข้าถึงวิปัสสนาภาวนาแล้ว ย่อมเข้าถึงแก่นแห่งธรรม มีความรู้ซึ่งถึงคำสอนแห่งพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง การเทศนาโวหาร คือ การแยกอธิบายแบบเป็นประเด็นๆ เช่น ผู้เขียนกล่าวว่า ประเภทของภาวนาว่า ภาเวตพพาติ ภาวนา ธรรมที่บัณฑิตชนทั้งหลาย ควรทำให้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกและครั้งหลังๆ ให้ติดต่อกันไปเป็นนิตย์ จนถึงเจริญขึ้นๆ เรื่อยไป ธรรมนั้นชื่อว่า ภาวนา ภาวนามี 2 ประเภท คือ สมถภาวนา และ วิปัสสนาภาวนา สำหรับการถามตอบนั้น ผู้เขียนได้ตั้งประเด็นเป็นคำถาม เพื่อให้ผู้อ่านได้เกิดความเข้าใจในข้อหัวที่ผู้เขียนจะได้อธิบายต่อไป เช่น ผู้เขียนได้ตั้งคำถามขึ้นว่า เหตุใดหนอ สัตว์ทั้งหลายจึงต้องวนเวียน ตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ อันน่าเบื่อนี้? เพราะกิเลสตัณหานั่นเอง ผูกพันสัตว์ทั้งหลายให้ติดข้องอยู่ในวัฏสงสารนี้ความหมายของกิเลส “กิเลสเนติ อุปตาเปตตีติ กิเลส” “ธรรมชาติใด มีสภาพเศร้าหมองเร่า ร้อน และยังสัมปยุตธรรมให้เศร้าหมองเร่าร้อน ธรรมชาตินั้นชื่อว่า กิเลส” กิเลสเกิดร่วมกับจิตหรือเจตสิกอื่นใด ก็ทำให้จิตและเจตสิกนั้นเร่าร้อนไปด้วย

ประโยค ในการแต่งหนังสือนี้ผู้เขียนได้เลือกใช้ประโยคอยู่ 2 แบบ คือ 1) ประโยคบอกเล่า 2) ประโยคคำถาม ในเนื้อหาของหนังสือนี้จะพบประโยคบอกเล่าและประโยคคำถามอยู่มากในแต่ละบท เช่น ผู้เขียนได้บอกเล่าถึงการบำเพ็ญของพระบรมศาสดา ก่อนที่จะตรัสสอนบุตรสัมาสัมโพธิญาณ กล่าวถึงช่วงที่เป็นพระโพธิสัตว์ เหตุเกิดพระพุทธโกลาหล ภาวนากรรมพระทศพล เป็นต้น

ความเรียงต่างๆ หรือการเรียงลำดับการอธิบายความ ผู้เขียนได้เลือกใช้การเรียงลำดับความให้มี ความสวยงาม ประณีต และเน้นที่ปลูกใจ ให้ผู้อ่านได้เกิดความเข้าใจในอรรถรสของการแต่ง และมีความศรัทธาที่จะปฏิบัติภาวนาเพื่อให้ได้บรรลุผลญาณในพระบวรพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้ผู้อ่านอยากจะได้ลิ้มรสแห่งพระธรรมอันเกิดจากการปฏิบัติภาวนา เช่น ผู้เขียนเล่าว่า เมื่อญาณ 16 เกิดขึ้น ผลแห่งพระปฐมมรรค โสตาปันนโลกุตรภูมิก็เกิดขึ้น โดย 1) ประหารกิเลส 2 ตัว คือ ทิฐิกิเลส ความยึดมั่นว่ารูปนามเป็นของตน และ วิจิกิจฉากิเลส ความสงสัยในพระรัตนตรัย 2) ตัดวัฏสงสารคือ ต้องเกิดอีกอย่างมากที่สุดไม่เกิน 7 ชาติ, เอกพิชชีโสตาบัน บารมีกล้าเกิดอีก 1 ชาติ, โกลังโกลโสตาบัน บารมีปานกลาง เกิดอีก 2-3 ชาติ และสัตตักขัตตุปรมาโสตาบัน บารมีอ่อน เกิดอีก 7 ชาติ 3) ปิดประตูอบาย จะไม่เกิดในอบายภูมิ คือ นรก เปรต อสุรกาย เดียรจันาน อีกต่อไป

ประโยชน์ที่ได้รับ

ด้านพระพุทธศาสนา หนังสือ ภาวนาที่ป็นีถือว่า เป็นผลงานที่ทรงคุณค่าของพระพุทธศาสนา ที่รวบรวมเรื่องการภาวนาในแนวทางของพระพุทธศาสนาไว้อย่างครบถ้วน ชัดเจนและอ่านง่าย และเป็นผลงานที่อธิบายถึงหลักการภาวนาได้อย่างละเอียด โดยแสดงเกี่ยวกับวิธีการและผลลัพธ์ของการภาวนา ซึ่งเป็นคู่มือประกอบเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับหลักการปฏิบัติภาวนาในพระพุทธศาสนา

ด้านผู้ศึกษา และ ผู้อ่าน เปรียบเสมือนเป็นแผ่นที่ในการฝึกบำเพ็ญภาวนาในแนวทางพระพุทธศาสนาที่ชัดเจนมาก เนื้อหาอ่านง่ายและครบถ้วน สามารถอ่านเล่มเดียวแล้วเข้าใจในภาพรวมของการภาวนาในแนววิปัสสนาภาวนาในพระพุทธศาสนา³⁾ ชี้แจงถึงผลลัพธ์และประโยชน์ของการภาวนาอย่างชัดเจน เมื่อผู้ศึกษาอ่านจบแล้ว ทำให้เกิดแรงจูงใจ และสมาธิปฏิบัติอยากบำเพ็ญภาวนา

ด้านสังคม ได้แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดในการพัฒนาสังคมว่า การที่เราจะทดแทนคุณของพระบรมพุทธศาสนานั้นมีหลายวิธี การเขียนหนังสือก็เป็นอีกวิธีหนึ่ง ในการทดแทนคุณพระบรมพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าการพัฒนาสังคม และเป็นการสร้างปัญญาให้ผู้คนที่สนใจพระพุทธศาสนาอีกด้วย

ด้านการนำไปประยุกต์ในสังคม จากศึกษาภาวนาที่ปณี นี้ สามารถนำเอาหลักการปฏิบัติภาวนาไปประยุกต์ในชีวิตประจำวันและสังคมได้แก่ การไม่ทำอกุศลทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นทางกาย และทางใจการสร้างสมแต่ความดี สร้างประโยชน์ให้แก่สังคมและครอบครัว ชุมชนและองค์กร และการทำจิตของตนให้มีความสงบผ่องใส และการเจริญปัญญา

สรุป

จากการที่ผู้วิจารณ์ได้ศึกษาหนังสือ ภาวนาที่ปณี นี้ สรุปได้ดังนี้

การตั้งชื่อเรื่อง มีความเหมาะสมเป็นอย่างมากและชื่อเรื่องก็มีส่วนสัมพันธ์กับเนื้อเรื่องได้เป็นอย่างดี ซึ่งผู้เขียนมีจุดมุ่งหมายที่จะให้หนังสือภาวนาที่ปณี นี้ เป็นดั่งแสงสว่างเพื่อเป็นแนวทางในการบำเพ็ญภาวนาในพระพุทธศาสนา

ลักษณะของการเขียนเป็นการเขียนอธิบายแบบพรรณนาโวหารและเทศนาโวหาร มีการตั้งคำถามและเฉลยคำตอบในตัวเอง มีการยกประเด็นที่สำคัญและยกตัวอย่างชาดกประกอบ ส่วนบทที่มีความสำคัญเกี่ยวกับเนื้อหาสาระในหนังสือมี 2 บท คือ บทภาคสมถภาวนาและบทภาควิปัสสนาภาวนา

การเลือกใช้คำผู้เขียนได้เลือกใช้คำในการแต่งซึ่งประกอบด้วยคำศัพท์ที่เป็นภาษาบาลี และภาษาิตที่เป็นภาษาบาลี จากนั้นผู้เขียนได้อธิบายเนื้อความเหล่านั้นเป็นภาษาไทย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีความรู้และความชำนาญด้านภาษาและการเลือกใช้ภาษาเพื่อให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจในการแต่ง และทำให้ผู้อ่านได้เรียนรู้ภาษาบาลีไปด้วย เช่น คำว่า ฌานลาภีบุคคล เป็นต้น

ด้านเนื้อหาเรื่องภาวนาครบถ้วนตั้งแต่เริ่มต้นจนจบ โดยได้เกริ่นนำประเภทการภาวนาในพระพุทธศาสนามีอะไรบ้าง รายละเอียดสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ครอบคลุมทั้งวิธีการและผลลัพธ์ของการภาวนาในแต่ละขั้น ผู้เขียนแสดงจุดเด่นของการภาวนา โดยได้มีการแบ่งเนื้อหาเป็น 2 หมวด เช่น ภาคของสมถภาวนา และภาคของวิปัสสนาภาวนา โดยการเรียงลำดับการอธิบายเนื้อหาในแต่ละภาคเพื่อให้เข้าใจได้ง่าย มีการยกพระสูตรและคัมภีร์ต่างๆ มาประกอบ ส่วนเรื่องที่เข้าใจยาก ก็เขียนอธิบายให้เข้าใจง่าย โดยอธิบายองค์ธรรมประกอบให้เข้าใจชัดเจนก่อน เช่น อธิบายเรื่อง สังสารวัฏ และกิเลสต้นเหตุ ก่อนจะเข้าสู่

รายละเอียดของวิปัสสนาภาวนา เพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจถึงความแตกต่างของสมถภาวนากับวิปัสสนาภาวนาอย่างชัดเจน อธิบายว่าฌานและอภิญาเสียมได้เป็นต้น อธิบายถึงหลักเจริญวิปัสสนาภาวนาได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอธิบายถึงระดับญาณ 16 ซึ่งผู้เขียนได้อธิบายอย่างสมบูรณ์มาก เริ่มตั้งแต่ ความหมายของวิปัสสนา ความหมายของวิภูษะ วิปัสสนาภูมิ และการเข้าถึงญาณ 16 ของผู้บำเพ็ญวิปัสสนาภาวนา

สิ่งที่ผู้เขียนต้องนำเสนอในหนังสือภาวนาที่ป็นนี้ นี้ คือ การปฏิบัติภาวนาตามหลักของสติปัฏฐาน 4 หรือการเจริญภาวนาแบบ ยุบหนอ พองหนอ

เอกสารอ้างอิง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย,

สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสมมหาเถระ) (แปลและเรียบเรียง). (2548). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*. พิมพ์ครั้งที่ 6).

กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2530). *สมถกัมมัฏฐาน*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.